

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה על בריחתו של משה למצרים, ועל כך שהציל במדיין את בנות יתרו: "וַיָּבֹאוּ הָרֵעִים וַיִּגְרְשׁוּם וַיִּקָּם מֹשֶׁה וַיּוֹשֶׁעַן וַיִּשְׁקָ אֶת-צֹאנָם: וַתִּבְּאֶנָּה אֶל-רְעוּאֵל אֲבִיהֶן וַיֹּאמְרוּ מִדּוֹעַ מִהֲרַתָּן בָּא הַיּוֹם תֹּאמְרָן אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ". בביאור הטעם שקראו למשה איש מצרי, נאמרו במדרש שתי אפשרויות:

א. בנות יתרו ידעו שמשה אינו מצרי, וכאשר אמרו "איש מצרי" התכוונו לאותו המצרי שהרג משה, 'שבזכותו' נאלץ לברוח למדיין ויכול היה להושיע אותן. ב. בנות יתרו אכן חשבו שמשה מצרי, כיוון שהיה נראה כך. המדרש בספר דברים (ב, ח) מעיר, שמשום כך נענש משה, שכן היה לו להעיר לבנות יתרו שהוא עברי ולא מצרי. ובלשון המדרש:

"אמר רבי לוי, אמר (משה) לפניו, ריבונו של עולם עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס? אמר לו הקדוש ברוך הוא מי שהודה בארצו נקבר בארצו ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו מניין? גבירתו אומרת ראו הביא לנו איש עברי. אתה שלא הודית בארצך, כיצד? בנות יתרו אומרות איש מצרי הצילנו והוא שומע ושותק."

בעקבות משה שהיה נראה כמצרי, נעסוק השבוע בשאלה האם מותר ליהודי בעת סכנה וגזירה, להזדהות ולהראות כגוי. כפי שנראה מחלוקת זו הובילה לשני סוגי לבוש, הלבוש החסידי הכולל שטריימל, והלבוש הליטאי הכולל מגבעת. כמו כן נעסוק בשאלה האם בזמן השואה היה מותר להסתובב עם תעודת זהות, המקנה לנושאה זהות נוצרית.

הזדהות כגוי

האם מותר ליהודי לומר שהוא גוי כדי להינצל ממוות? המשנה במסכת עבודה זרה (ב, א) כותבת, שאסור לאשה להתייחד עם עובדי כוכבים ומזלות כיוון שהם חשודים על העריות, ואסור לגבר להתייחד עימם מכיוון שהם חשודים על שפיכות דמים. הירושלמי (שם) תמה, מדוע המשנה ציינה אפשרות אחת לאיסור הייחוד של האשה, ואפשרות שונה לאיסור ייחוד של גבר, ומביא שני תירוצים:

תירוצ ראשון, אכן גם במקרה של ייחוד של אשה חוששים שמא ירצחו אותה הגויים, אלא שהמשנה מדברת באשה שחזקה שאין חשש שירצחו אותה. ולמרות זאת, גם כאשר חשש זה אינו קיים, יש חשש שהאשה תתפתה לקיום יחסים עם הגויים, ולכן נאסר הייחוד מטעם זה. בגבר איסור העריות אינו שייך, ולכן המשנה מונה רק את חשש הרצח.

תירוצ שני, בניגוד לגבר אותו אפשר לזהותו כיהודי בגלל ברית המילה (או הזקן והפאות לטענת הפני משה (שם ד"ה ואפי')), אשה יכולה להסתיר את זהותה ולומר שהיא גויה, ואין אפשרות להכחיש את טענתה. משום כך בגבר החשש הוא שמא ירצחו אותו מפני שיגלו שהוא יהודי, ובאשה החשש הוא רק גילוי עריות.

מחלוקת הראשונים

לכאורה מהתירוצ השני שמביא הירושלמי עולה, שמותר ליהודי לומר שהוא גוי כדי להינצל ממוות. בפשטות, עמדה דומה עולה מדברי הגמרא בנדרים (סו ע"ב) הכותבת, שמותר לתלמיד חכם לומר שהוא 'עבד האש' בשביל להינצל ממס (שכן כל מי שהיה "עבד האש" היה פטור ממס). אלא שלמעשה, נחלקו הראשונים בביאור דברי הגמרא:

א. **הרא"ש** (עבודה זרה ב, ד) סבר, שאסור לאדם לומר שהוא עובד עבודה זרה כדי להינצל מוות. את דברי הירושלמי הכותב שאין חשש שפיכות דמים באשה כיוון שהיא יכולה להגיד שהיא גויה יישב, שאין הכוונה שהיא עושה את זה בהיתר, היא אכן חוטאת שאומרת כך, אלא שבפועל במציאות כיוון שיש שנוהגים כך, ולכן אין חשש שירצחו אותה הגויים כי הם חושבים שהיא גויה.

את דברי הגמרא בנדרים יישב, שאין כוונת הגמרא לומר שמותר לתלמיד חכם לומר שהוא עבד האש ממש, אלא שהוא משרת גויים העובדים את האש, שגם הם היו פטורים ממס. הסיבה שדווקא לתלמיד חכם הותר לומר דבר זה, שאין חשש שמהיתר זה יבוא גם להיתרים נוספים, מה שאין כן בעם הארץ. ובלשונו:

"ירושלמי יכולה האשה להטמין עצמה ולומר עובדת כוכבים היא. אין לדקדק מכאן שיהא מותר לישראל לומר עובד כוכבים הוא שלא יהרגוהו, דודאי כופר בעיקר הוא, דכשאומר עובד כוכבים הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן. וההיא דירושלמי מילתא דפסיקא נקט, דאפשר דדימנין דליכא שפיכות דמים אי אמרה עובדת כוכבים אני. ולא שיהא מותר לעשות כן."

ב. **הרשב"א** (נדרים שם ד"ה גמ') צעד בכיוון הרא"ש שאסור לאדם לומר שהוא עובד כוכבים כדי להינצל, אך ביאר אחרת ממנו את הגמרא בנדרים. בעוד שהרא"ש פירש שהגמרא בנדרים מתירה דווקא לתלמיד חכם לומר שהוא עבד של עובדי האש, הרשב"א הבין שהגמרא אומרת שאפילו לתלמיד חכם מותר לומר, וקל וחומר לאדם מהשורה.

הסברא להחמיר בתלמיד חכם נובעת מכך, שכאשר תלמיד חכם אומר שהוא עבד של עובדי האש, יש בכך חילול ה' גדול יותר מאמירתו של אדם מהשורה, וממילא היתה סברא לאסור. בכל זאת גם לו הותרה האמירה ולא חוששים לחילול ה', כיוון שברור שהוא אומר זאת כדי להתחמק ממס, ובכך אין חילול ה' (במקרה בו אין חובה לשלם מצד דינא דמלכותא דינא). ובלשונו:

"שרי לצורבא מרבנן למימר עבדא דנורא אנא לא יהיבנא כרגא. פירוש, לומר עבד הכומרים של עבודה זרה פלונית, דכיון שהוא אומר לא יהיבנא כרגא (= לא אתן מס), מוכחא מלתא דלא אמר כן משום דמודה למעשיהם אלא להפטר מן המכס, וצורבא מרבנן דקאמר אפילו צורבא מרבנן קאמר, וכל שכן אדם אחר, דאפילו בצורבא מרבנן ליכא משום חילול ה'."

ג. **הנימוקי יוסף** (בבא קמא מ ע"א ד"ה אמר המחבר) בגישה שונה כתב, שגם במקרה בו הגויים גוזרים שכל מי שאינו לובש לבוש של גויים ייהרג, אסור ללבוש לבוש זה להינצל. הסיבה לכך, שכפי שראינו בעבר (תולדות שנה ב', וישב שנה ד'), בכל מקרה בו הגויים גוזרים שאין לקיים אחת מהמצוות יש למות למענה, גם אם היא לא אחת משלושת העבירות החמורות.

אולם, במקרה בו הגויים לא גזרו ספיציפית על הלבוש אלא גזרו שכל מי שנקרא יהודי ימות, מותר לשנות את המלבושים, ואין השינוי נחשב לאמירה שהם נחשבים גויים. ראייה לדבריו הביא, ראשית מהגמרא בנדרים שראינו, להבנתו הגמרא לא כותבת

שמותר לאדם לומר שהוא עבד של עובדי האש, אלא שהוא עובד האש ממש, והסיבה שמותר לעשות כך היא שליבו של היהודי לשמיים, לאלוקים שהוא 'אש אוכלה'. משום כך קל וחומר, שאם כדי להבריח ממס מותר כך לשנות את הדיבור ולהתחכם, וודאי שלצורך הצלת החיים מותר ללבוש מלבושי גויים, או לומר לשון המשתמעת לשני פנים.

ראייה נוספת הביא ממדרש רבה המספר על שני תלמידי חכמים שבשעת השמד התחפשו לגויים. כאשר מצא אותם מומר תמה האם הם אכן גויים או שהם בני תורה, ואם הם אכן בני תורה מדוע הם לא מוסרים את נפשם עליה? ענו לו שהם אכן בני תורה ועליה ימותו, ואכן נרצחו. עולה ממעשיהם שמעיקר הדין מותר היה להם להתחפש, ורק בשביל רצונם למות למען התורה, מתו.

להלכה

להלכה פסק **השולחן ערוך** (יו"ד קנז, ב) כדעת הנימוקי יוסף, שמותר ליהודי לשנות את מלבושיו כדי להינצל ממוות או מסכנת נפשות. כך פסק גם **הרמ"א** שהוסיף, שמותר גם לומר לשון המשתמעת לשני פנים, כפי שביאר הנימוקי יוסף את הגמרא בנדריים. עם זאת, רק כדי להנצל ממס, כתבו האחרונים שאין לומר לשון המשתמעת לשני פנים. ובלשון השולחן ערוך והרמ"א:

"אסור לאדם לומר שהוא עובד כוכבים כדי שלא יהרגוהו. אבל אם כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבושו בשעת הגזרה, מותר כיון שאינו אומר שהוא עובד כוכבים. הגה (רמ"א): ואף על גב דאסור לומר שהוא עובד כוכבים, מכל מקום יוכל לומר להם לשון דמשתמע לתרי אפין, והעובדי כוכבים יבינו שהוא אומר שהוא עובד כוכבים והוא יכול לדבר אחר."

בעקבות כך כתב **המשנה הלכות** (ט, קע), שמותר היה בזמן השואה להחזיק תעודות המורות שנושאה גוי, ואף אם הגוי היה שואל לשמו מותר לענות. שכן אם התיר הרמ"א לומר לשון ממנה ניתן להבין שהיהודי עובד עבודת כוכבים, קל וחומר שמותר ליהודי להראות תעודה ממנה משמע שנושאה גוי. עוד הוסיף מעשה שאירע לו בבוכנוולד, שכאשר נשאל אם הוא יהודי, השיב לשון שבגרמנית נשמעת 'לא' אך בעברית 'כן' - פעולה המותרת לדעת הנימוקי יוסף.

גזירת המלבושים

על בסיס מה שראינו עד כה, ניתן להבין אחת הסיבות שבגינה הציבור החסידי לובש שטריימל, והציבור הליטאי והחב"די לובש מגבעת. בשנת תר"ד (1840) כחלק משש מאות גזירות שגזר ניקולאי הראשון קיסר רוסיה על יהודי ממלכתו, גזר שעליהם לשנות את מלבושיהם המסורתיים היהודיים ללבוש הרוסי או האירופאי שנהג באותה תקופה, וכן לקצץ את פאותיהם וזקנם.

בתחילה חשבו שמטרת הגזירות להשוות את המעמדות באזור רוסיה, ולכן קבעו שאין ללכת יותר עם בגדים יקרים. אולם לאחר זמן מה הבינו, שמטרת הגזירות לבולל את היהודים, כמו בגזירות רבות באותה התקופה (המפורסמת שבהן גזירת הקנטוניסטים, בה לקחו יהודים לשירות צבאי של 25 שנה). לא זו בלבד, לאחר כמה שנים, התפשטה גזירה זו גם לאזור פולין, שם התקבצו חסידויות רבות.

למרות שמרגע קביעת הגזירה עד הזמן בו תחול בפועל היה פער של חמש שנים, בשטח הגויים וקלגסי הצאר באותם המקומות לא חיכו, והתעללו בכל יהודי לו היו זקן ופיאות, וזכרתו אותם באמצעות גרזנים ומשיכות אכזריות, וכן קרעו את בגדיהם שהיו אסורים על פי חוקי הגזירה - מעשים שגרמו לפיקוח נפש של היהודים שהמשיכו ללכת כך.

מגבעת או שטריימל

לכאורה במקרה זה, לכל השיטות יש למסור את הנפש כדי לא להידמות לגויים, שהרי כאמור גם הנימוקי יוסף מסכים שבמקרה בו יש גזירה מיוחדת על הלבוש שמטרתה לעקור את היהדות, נחשבת שעה זו כשעת השמד. אולם למעשה מחמת שיקולים שונים, נחלקו פוסקי ומנהיגי אותו דור לשני מחנות, מחלוקת שבאופן כללי יצרו את הבדלי הלבוש:

א. **הצמח צדק**, האדמו"ר השלישי של חב"ד סבר (שו"ת יו"ד צ), שאין בגזירה זו של שינוי המלבוש דין ייהרג ואל יעבור. בטעם הדבר צירף מספר סיבות, אחת מהן, שהגזירה אינה נובעת מטעמים דתיים, אלא מרצונם שכל האזרחים ייראו פחות או יותר דבר. והשנייה, שיהודים רבים כבר שינו את לבושם ללבוש הגויים, ולכן ממילא הבאים אחריהם אינם הולכים בחוקות הגויים.

בדומה לאדמו"ר מחב"ד, גם **רבי יצחק** בנו של רבי חיים מוולאז'ין - ממנהיגי הציבור 'המתנגד' סבר (אלה תולדות עמ' קטז) שאין בגזירה זו ייהרג ואל יעבור, אלא דינא דמלכותא דינא, ולכן יש ללבוש את לבוש האירופאים באותה תקופה. הלבוש האירופאי באותה התקופה, היה מגבעת וחליפה, הדומים ללבוש אותם לובשים ציבור זה בזמנינו. ובלשונו של הצמח צדק:

"ובנודן שנשאל, ודאי מורכב על כל פנים מהנאת עצמם, שעל ידי ההלבשה יהיה כאזרחי הארץ ולא יחזיקו עצמם כזרים שהשרים מקפידים על זה... וזהו הנאתו שלא יבדלו אומות העולם מהם... ואם כן יש לצדד כנ"ל. וגם לדבריהם יש לצדד כיון כבר כמה אלפים הלבישו כו'. ועוד יש לצדד על פי מה שכתב השאלות בענין ערקתא אינו ענין ללבושים."

ב. לעומת זאת, בקהילות חסידות פולין התנגדו ביתר חריפות לגזירה, כאשר יש שראו אותה כיהרג ואל יעבור ממש וביניהם בעל **חידושי הרי"מ** (אלה תולדות עמ' קיח), מייסד שושלת גור. גם **הרב שלמה קלוגר** (טוב טעם ודעת, מהדו"ק ס' קפח) שלא היה חסיד, דחה את ראיות הצמח צדק וכתב שגם אם רבים מבני ישראל כבר לובשים לבושי גויים, אין בכך סיבה לקהל.

רבנים חסידיים נוספים סברו שאין בגזירה זו ייהרג ואל יעבור, אבל ראו אותה כשינוי מהותי ובעיית. משום כך, לאחר שבוטלה הגזירה חזרו ללבוש הקודם אותו נהגו היהודים ללבוש באותם המקומות - הוא השטריימל, או הספודיק שיש מבארים שהתחילו ללבוש אותו במעין פשרה שנערכה בין החסידים בחלק מהמקומות לבין המשטר ששרר שם (ועיין הערה¹).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...²

¹ מעבר לקור ששרר באותם המקומות, נאמרו מספר השערות מדוע מראש היהודים לבשו שטריימל: ישנה אגדה שמקורו של השטריימל בגזרה של הצאר הרוסי או המלך הפולני לפיה יהודי חייב לקשור לכובעו בשבתות וחגים זנב של חיה טמאה. אפשרות נוספת, שהייתה גזירה להוריד את הכיפה, היהודים כרכו פרווה סביב הראש המסתירה את הכיפה, ועוד...

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com